

O NEKIM PITANJIMA DRUŠTVENOG UREĐENJA HRVATSKE U SREDNJEM VIJEKU

Nedavno izašla knjiga prof. M. Barade, *Hrvatski vlasteoski feudalizam* (Djela JAZU 44, 1952). predstavlja originalno tumačenje društvenih odnosa u kraju između Rječine i Velebita, koji se u prošlosti nazivao Vinodol. Tom su tumačenju polazna točka izvori, i to — u glavnom — sam Vinodolski zakon iz g. 1288, nekoliko isprava iz IX.—XIII. st., koje se odnose na Klišku županiju (Porfirogenetovu Parathalasiju), i neke kasnije isprave. Ali originalnost tumačenja ne znači još, da je ono točno, naročito ako se odvaja od dosadašnjih shvaćanja o načinu društvenog razvitka u tom kraju. Imajući na umu, da sva originalna shvaćanja moraju biti argumentirana ne samo interpretacijom izvora, već i time, da se istaknu odvajanja od dosadašnjih tumačenja i dokaže njihova neodrživost, valja istaknuti, da to pisac nije uvijek uradio. To se osjeća upravo na onim mjestima njegova izlaganja, koja bi morala pokazati razvitak Vinodola u sklopu čitavoga hrvatskog društva od IX. do XIII. stoljeća. Pisac doduše napominje, da nije uzimao u obzir protivna mišljenja, jer bi ga »ona preveć zanjela u širinu« — (str. 92). Time se čini slaba usluga hrvatskoj historiografiji, ukoliko se bavi uređenjem starohrvatskog društva, jer je poslije Račkoga karakterizira nedostatka kritičnosti prema drugim mišljenjima i gomilanje hipoteza, koje su ili posve nove ili su kombinacije starih i koje postoje jedna kraj druge, a da nitko ne kaže, koje se od njih ne mogu održati zbog subjektivnih pretpostavaka njihovih autora.

S obzirom na sve gore rečeno želio bih upozoriti samo na neodrživost nekih subjektivnih mišljenja prof. Barade, kada se ona promatraju u procesu razvitka hrvatskoga društva. Stoga će predmet ovih primjedaba biti političko-gospodarsko uređenje Vinodola, i to više sa sociološkoga gledišta jedne faze u društvenom razvitku starohrvatske države.

I.

Pisac polazi od pretpostavke, da je u Vinodolu postojalo »vojno-obrambeno tvrđavno« uređenje, t. zv. sistema *castrorum* (13), da je to bila »u prvom redu vladareva političko-gospodarska jedinica«, i tvrdi, da Vinodol »nije mogao imati, bar u osnovi, drugačije društveno uređenje prije 1225. nego što su ga imale druge vladarske jedinice, županije« (23; potcrtao O. M.).

Nedostatak je takva gledanja postavka, da je vladar uz političku moć u tim pograničnim teritorijima imao također i ekonomsku u obliku raspolaganja pretežnim dijelom njihovih proizvodnih sredstava. »Krajina je bila u gospodarskom pogledu territorium regale, vladarevo patrimonijalno dobro pod izravnom upravom kraljeva čovjeka« (15). Drugačije ne bi moglo biti, jer je prema piščevoj tvrdnji u Vinodolu, kao i drugdje u Hrvatskoj južno od Petrove gore, postojao robovlasnički sistem, »bespravno staro robovsko stanje« (31, 46, 50, 53).

S obzirom na taj problem postavljaju se dva pitanja: 1. da li su se u Hrvatskoj svi krajevi — t. j. oni u blizini dalmatinskih gradova, i oni na zapadnim granicama i oni u dubokoj pozadini, u današnjoj Bosni — razvijali na isti način, tako da je u svima bilo jednako društveno uređenje, i 2. da li je u ranofeudalnoj Hrvatskoj vladao robovlasnički sistem?

Prof. Barada smatra, da je društveno uređenje u Kliškoj županiji bilo isto kao i u Vinodolu. On dopušta, da je bilo razlika u uređenju između starohrvatskih županija »zbog geografskog položaja i morfoloških oblika tla«, ali da su te razlike bile »više kvantitativne nego kvalitativne naravi« (54) tako, da je u županijama, pogodnijim za ratarstvo, bilo manje »seoskih rodovskih općina«, a da ih je bilo više u županijama s razvijenijim stočarstvom.

Polazna je točka pišćeve teze, da je bilo četrnaest starohrvatskih županija. Ta teza nema temelja u izvorima. U XXXI. poglavlju svojega spisa *De administrando imperio* Porfirogenet razlikuje kvalitativno tri vrste hrvatskoga teritorija: 1. jedanaest županija: Hlivsku, Cetinsku, Imotsku, Plivsku, Psetsku, Klišku, Bribirsku, Ninsku, Kninsku, Sidrašku i Lučku; 2. poseban teritorij izvan županija, pod upravom bana, koji obuhvaća Krbavu, Liku i Gacku i 3. još jedan dio hrvatske države, o upravi kojega Porfirogenet na tom mjestu ništa ne kaže, ali koji je svakako postojao, jer u XXX. poglavlju istoga djela Porfirogenet spominje, da se hrvatska država proteže od Cetine do međa grada Labina u Istri. Prema tome, od županijske je uprave također izuzet kraj između Velebita i Raše, koji je vjerojatno doista bio zapadna krajina stare hrvatske države i o kojoj kod Porfirogeneta nema podataka. Ovamo pripada također i Panonska Hrvatska, koja je u X. st. bila već u hrvatskoj državi.

Kada Porfirogenet izričito tvrdi, da je upravnih jedinica, t. j. županija, bilo samo jedanaest, a da su se drugi teritoriji kao Krbava, Lika i Gacka nalazili pod posebnom upravom bana, jasno je, da kraj od Velebita do Raše, kao ni Panonska Hrvatska nisu u X. st. bili podijeljeni na županije. Postavlja se pitanje, da li su to bili kasnije. U izvorima nema podataka o takvoj promjeni u njihovu upravnom položaju. Štaviše, prof. Barada se poziva na jedan podatak iz XI. st., koji govori upravo protivno (14, bilj. 14.).

Prema tom se podatku »rex Zolomerus« — zapravo ban Zvonimir — g. 1064. obratio na svoje šurjake ugarskoga kralja Salamona i hercega Gejzu, tražeći pomoć protiv Karantanaca, koji su zauzeli »marchiam Dalmacie«. Vrlo je vjerojatno, da se taj tekst odnosi na teritorij između Velebita i Raše. Kako još niško nije oprovrgnuo Šišićev zaključak o tome, da su pograničnim teritorijima hrvatske države upravljali banovi, još uvijek vrijedi njegov zaključak, da su se krajina, bilo vinodolska, bilo panonska — nalazile pod posebnom upravom banova hrvatske države.¹ To je uostalom nekada tvrdio i sam pisac: »Ban je bio kraljevski namjesnik u pograničnim dijelovima države«².

Šišićeve zaključke treba ili prihvatiti ili pobiti, ali nije ispravno, da se preko njih prelazi šutke, kao da ih nije ni bilo. Jer, ove činjenice obaraju osnovnu pišćevu tezu. Krajevi na granici nisu bili obuhvaćeni u upravnoj podjeli na županije u X. st., a nema podataka da bi to bili i kasnije.³ Dakle, nije na mjestu tvrdnja, da bi u njima moralo biti isto takvo društveno uređenje kao u Kliškoj županiji.

Protiv toga govori još jedna okolnost. Uređenje u Kliškoj županiji, koja obuhvaća zaleđe latinskih gradskih centara Trogira i Splita s njihovim posebnim klasnim odnosima i jakim trgovačkim prometom, posredstvom kojega je društveno uređenje gradova utjecalo na klasno raslojavanje u zaleđu, nije moglo biti isto u zaleđu kao

¹ Šišić, *Povijest Hrvata u doba narodnih vladara*, 1925, str. 526 i sl.; 672 i sl.

² M. Barada-L. Katić-J. Šidak, *Hrvatska povijest*, 1943, str. 74.

³ Šišićev zaključak, da je g. 1165. Vinodol zato županija, jer je *parochia* splitske nadbiskupije (kao gore, str. 450, bilj. 55), ne može se u nedostatku drugih izvora održati zbog toga, što je to bio teritorij s posebnim statusom.

i u krajevima, koji se nalaze daleko od tih i drugih žarišta razvijenih klasnih odnosa. Posebno za Vinodol postavlja se pitanje, koliko su na klasno raslojavanje njegova stanovništva utjecali gradovi na otocima Krku i Cresu, koji — kako se čini — pripadaju njegovu području. Budući da se gradovi Krk i Osor nalaze na jugozapadnoj strani otoka Krka i Cresa i stoga gravitiraju na trgovinu morem, a ne sa kopnom — u kojem bi se slučaju nalazili na istočnoj strani tih otoka — malo je vjerojatno, da je njihov utjecaj na društvene odnose u Vinodolu bio dovoljno jak.

Protiv jakoga klasnoga raslojavanja u Vinodolu, kakvo karakterizira robovlasnički sistem, može se navesti još jedan dokaz. Svuda, gdje su granične pokrajine služile kao obrambeni pojas protiv napadaja susjeda, klasni režim bio u njima blaži nego u drugim dijelovima države. Dok je u unutrašnjim krajevima rimske države u II. st. bilo uz kolonat ostataka robovlasničke eksploatacije u poljoprivredi, u graničnim su se pokrajinama naseljavali isključivo koloni. Germani su u svojim državama prihvatili kolonat kao pretežni način eksploatacije, ali su svoje granične oblasti organizirali od slobodnih seljačkih općina.⁴ Kada je feudalna Rusija, s vrlo razvijenim kmetstvom, organizirala u XVIII. st. obranu svojih granica, Donski i Orenburški kozaci imali su potpunu samoupravu uz isključenje svakog oblika eksploatacije. Režim u našoj Vojnoj Krajini bio je doduše stroži od kozačkoga, ali je položaj krajišnika bio mnogo povoljniji od položaja kmetova te se pogoršavao u razmjeru sa slabljenjem Osmanlijske države i njezinim povlačenjem na Balkanski poluotok. Tendencija je uprave u svima spomenutim državama išla za tim, da zainteresira stanovnike krajine za obranu njihova teritorija tako, što su im stvarali povoljnije životne uvjete od onih, u kojima su živjeli eksploatirani stanovnici pozadine. Materijalna korist od krajnjih oblika eksploatacije u graničnim područjima i s njome spojen postanak žarišta otpora protiv vlasti na samoj granici bili su mnogo veće zlo nego djelomično ili posvemašnje odricanje od te koristi. Kada se, dakle, za neku državu tvrdi, da je i u posebnoj upravnoj jedinici — krajini — imala isti oblik eksploatacije kao i u svojoj unutrašnjosti, onda takvu tvrdnju treba potkrijepiti mnogo jačim dokazima, nego što je to uradio prof. Barada. Budući da to nije učinjeno, vjerojatnije je, da su u graničnim područjima starohrvatske države postojale slobodne seljačke općine, kao što je to bio slučaj u germanskim pograničnim markama, koje su morale davati određena podavanja vladaru u obliku poreza u naravi, a inače su živjele posve slobodno. Štaviše, može se izraziti čak i sumnja, da bi pri kraju VIII. st. mogao uopće postojati sistem pograničnih utvrda kako to pisac tvrdi na temelju podataka o pogibiji franačkoga grofa Eriha kod Trsata, jer terminologija, kojom se izvori služe, kao *civitas*, *urbs* i *oppidani*, ondje, gdje bi se očekivalo *castrum* i *militēs*, govori za to, da se ne radi o stalnoj vojsci, kakva bi morala postojati u takvom »vojnoobrambenom, tvrđavnom sistemu«, kada bi se stanovništvo čitave krajine pretežno sastojalo od robova, koji su isključeni od vojne službe. Nasuprot tome, mnogo je vjerojatnije, da je Trsat bio grad i utvrda jedne takve slobodne seoske općine, čiji su svi stanovnici bez razlike odbijali napade neprijatelja, vjerojatno uz pomoć susjednih općina.

Kada se na starohrvatsku državu gleda u cjelini njezina razvitka, teško se može održati teza, da bi u svim hrvatskim krajevima morao postojati robovlasnički sistem

⁴ Još u XII. i XIII. stoljeću njemački su seljaci dobivali na upotrebu osvojena zemljišta istočno od Labe i Saale. To područje predstavljalo je graničnu zonu prema Slavenima pa je tim seljacima bila priznata lična sloboda, »nužno potrebna na svakom teritoriju, koji se kolonizira« (Pirenne H., *Histoire économique de l'Occident médiéval*, 1951, str. 227).

s robovima, koji su se kasnije pretvorili u kmetove — »te neposredne robovske izdanke« (46). Rimljani su, doduše, uhvatili čvrsto tlo na istočnoj obali Jadrana pri koncu II. st. pr. n. e., ali su njihovi ratovi s Japudima, Delmatima i Panonima trajali sve do početka I. st. n. e., kada je Oktavijan upokorio to područje, skršivši g. 9. panonsko-ilirski ustanak. Propadanje rodovskog uređenja ilirsko-keltskih plemena u Dalmaciji išlo je uporedo s militarizacijom toga područja, uvrštavanjem muškog stanovništva u rimsku vojsku i s jačanjem gradova. Već u II. st. n. e. kolonat je postao pretežni način proizvodnje u poljoprivredi čitava rimskog carstva, a robovi, broj kojih naglo opada u vezi s obrambenim ratovima, bili su odsada pretežno zaposleni u zanatskim radionicama i kao kućna posluga. Prema tome, od II. st. su u rimskoj državi robovi bili pretežno gradski elemenat. Nisu poznati podaci, koji bi navodili na zaključak, da bi stanje u Dalmaciji, s obzirom na takav položaj robova bilo drugačije i da bi se ono promijenilo tako, da bi robovi postali glavna proizvodna snaga u njezinoj poljoprivredi još za rimske ili bizantske vladavine. Stoga, bez izričita dokaza o protivnom, valja pretpostaviti, da je i u Dalmaciji kao i drugdje u Rimskom carstvu kolonat bio pretežan način poljoprivredne proizvodnje prije seobe naroda.

Na temelju Trpimirove isprave, koja se služi terminima »servus« i »ancilla« pisac smatra, »da su u prvoj polovici IX. st. na vladarskim i crkvenim imanjima radna snaga bili robovi« (50). Drugačije bi stanje bilo u XI. st. prema Zvonimirovoj ispravi od 9. X. 1075, jer bi uz »robove i ropkinje« — *servi et ancillae* — koji su na imanju »namješteni«, postojala jedna druga kategorija podložnika, koje isprava isto tako označuje sa »servi et ancillae« i koji bi se htjeli slobodnom svojom voljom nastaniti na Putalju.⁵ Prema Supetarskom kartularu takvi podložnici imaju čak i vlastite vinograde.⁶ Unatoč tome što isprave u oba slučaja upotrebljavaju isti termin »servi et ancillae«, prof. Barada misli, da se u prvom slučaju radi o robovima, a u drugom o kmetovima.

U prvom redu ne smatram opravdanim, da se društveno stanje u jednoj županiji s tako jakom klasnom diferencijacijom, kakva je postojala u Dalmatinskom primorju, identificira sa stanjem u onim krajevima starohrvatske države, u kojima je rodovsko uređenje bilo jako stoga, što su daleko od trgovačkog prometa i utjecaja romanskih gradova. A u drugom — malo je vjerojatno, da je klasna diferencijacija u poljoprivredi odgovala takvoj shemi.

Kada se već tvrdi, da je na području starohrvatske države postojao robovlasnički način proizvodnje, ne bi bilo na odmet pozabaviti se pitanjem, kako su mogli nastati takvi robovlasnički odnosi među Hrvatima.

U vrijeme svojega doseljenja svi su Hrvati bili slobodni, iako su se kod njih već morale izdvojiti bogatije i uglednije rodbinske skupine — bratstva — i pojedinci. Osvojeno područje zaposjedali su organizirani po bratstvima tako, da je teritorij, što ga je iskorištavalo jedno bratstvo, predstavljao slobodnu seosku općinu. Poteškoća je u tome, da se objasni, kako je među Hrvatima u poljoprivrednim odnosima moglo nastati ropstvo, kad ono u to doba nije uopće bilo način proizvodnje u poljoprivredi nekadašnjih rimskih krajeva, koje su oni zaposjeli.

Nema nikakve sumnje, da su Hrvati imali podložnika, jer o tome govori dosta podataka iz izvora. Ali tvrditi samo na osnovi izraza »servus« i »ancilla«, da se radi o robovima u klasičnom smislu, lišenim pravne i poslovne sposobnosti, koji nisu

⁵ Rački, *Documenta*, str. 106.

⁶ Kao gore, str. 154.

persona^e, već samo res. protivi se podacima iz nekih isprava kao što je Supetarski kartular, koji spominje »robove« Ciprijana i Nikolu, od kojih su obojica glavari porodica i vlasnici vinograda. Stoga je mnogo vjerojatnije, da je pravni položaj tih »robova« bio u mnogome jednak kolonima. To potvrđuje daljnji podatak iz toga kartulara, da Petar Crni, koji je zajedno sa crkvom Sv. Petra u Solinu vlasnik jednoga solinskoga mlina, ustupa polovicu njegovih prihoda »robovima sv. Petra«, koji u njemu rade, i njihovu svećeniku, a ne samoj crkvi.

S obzirom na to nije točna tvrdnja V. Novaka, da se u Supetarskom kartularu upotrebljava termin »servus u punom značenju«, nego je ispravnije stanovište, da se već u hrvatskim ispravama onoga vremena »pod tim terminom podrazumijeva jedna čitava vrsta najraznovrsnije radne snage«, što V. Novak dopušta tek za XIV. stoljeće.²

Nasuprot tome, u gradovima su podložnici bili kućna posluga te je njihov položaj bio jednak robovima u klasičnom smislu, kao što je to bio slučaj i drugdje u tadašnjoj Evropi. Dakako, da nitko nije mogao spriječiti nekoga građanina, da na svoja zemljišta izvan gradova nastani robove, s time da ih oni obrađuju. Ali takvi su slučajevi sporadični i ne pokazuju opću situaciju u poljoprivredi i stočarstvu, prema kojoj se procjenjuju glavne vrste proizvodnih snaga i ekonomika starohrvatskog društva.

A upravo ti »robovi« u poljoprivredi, koji imaju određeni pravni status, predstavljaju pretežni način eksploatacije u onim starohrvatskim županijama iz Dalmatinskoga Primorja, u kojima je najdalje doprlo klasno raslojavanje i raspadanje ustanova rodovskog uređenja. Ali ne u čitavoj starohrvatskoj državi!

Kad bi se prihvatilo tezu prof. Barade, onda bi trebalo pretpostaviti, da se jedan dio slobodnih Hrvata, zaposlen u poljoprivredi, naročito na territorium regale, pretvorio u robove. To robovlasničko uređenje bi vladalo do XII. st., kada su se robovi »pretvorili u kmetove, te neposredne robovske izdanke« (46). Moglo bi se prigovoriti toj tvrdnji, da Istočni i Zapadni Slaveni izravno postaju od slobodnih ljudi kmetovi, ali bi se na to opravdano primijetilo, da je razvitak mogao biti u Hrvatskoj drugačiji zbog posebnih prilika, koje su ondje vladale.

Ali, da ni Hrvati nisu bili izuzetak od tog pravila, barem ukoliko dolazi u obzir Vinodol, pokazuju neki podaci iz Vinodolskog zakona, koji govori o ustanovama iz rodovskog uređenja. Sam pisac tvrdi, da »služba pristava, rota, prognanici i vražda« potječu iz vremena rodovskih zajednica (85). Nema nikakve sumnje o točnosti te tvrdnje s obzirom na funkcije pristava, koji vodi istragu, utvrđuje činjenično stanje i izvještava sud o sporu — čl. 48, 49, 50 i 51 Vinodolskog zakona. Rota (čl. 9, 10, 11, 56, 68, 69) je zakletva, koju je nekada polagao određeni broj članova bratstva, kako bi potvrdio, da govori istinu onaj, koji ih je predložio. Kazna progonstva, koja je poslije smrtna najteža u rodovskom uređenju, izvršavala se u Vinodolu još u XIII. st., kako proizlazi iz čl. 12. Druga jedna prastara kazna — vražda — predstavlja odštetu za umorstvo, koju plaća otkriveni i njegov rod, te se primjenjivala u Vinodolu — čl. 29. i 51. Osim toga, pisac ističe, da je u Vinodolu postojalo »običajno posebno kmetovsko pravo« (51), koje — kako se gore vidi — potječe iz rodovskog uređenja.

Ako se k tome doda, da se u čl. 51. među kmetovima spominju bližiki, izraz, kojim Poljički statut u XV. st. označuje »pripadnike jednoga »bratstva« (čl. 56 b), pored sinonima »brat« »ne prem prisnik« (čl. 56 b), »bližni ali vrvni« (čl. 56 c), onda nije nipošto jasno, kako su se sve te ustanove rodovskog uređenja mogle održati u

² Supetarski kartular, 1952, str. 99 i 100.

vrijeme tobožnjega robovlasničkog poretka u povijesti Vinodola. Valja još dodati odredbu čl. 29. Vinodolskog zakona, kojom se naređuje, da za polovicu vrađe odgovara »pleme« ubojice. Pisac se u napomeni (81, n. 41.) ograđuje ovako: »Pleme je ovdje u značenju krvnih rodnika, bližih i daljnjih, a nikako u odnosu na društveno uređenje«. Valja imati na umu, da Poljički statut još u XV. st. govori o »plemenima« kao društvenim ustanovama. Tišemiri, Limići i Kremeničani su tri poljička »plemena« (čl. 5), od kojih se Kremeničani na jednom drugom mjestu nazivaju i »bratstvom« (Kapitul sitajski, koji u nekim rukopisima statuta slijedi poslije nabiranja granica Poljica, iza čl. 29); svako od njih daje po jednoga prokuratora (čl. 11). A u čl. 56 c riječ »pleme« označuje one, koji imaju pravo na plemenštinu — *terrae hereditariae*. Stoga, među kmetovima u Vinodolu XIII. st. pleme može vrlo dobro značiti skup rodaka, koji sastavljaju jedno bratstvo i koji su zbog toga solidarno odgovorni za umorstvo, koje bi počinio njihov član.

Uopće valja istaknuti nedostatak naučne točnosti s gledišta pravne historije u izvodima prof. Barade. Ako Vinodolski zakon iz činjenice, da je netko »bližika« ili pripadnik »plemena«, izvodi određene pravne posljedice, onda se ne može bagatelizirati te ustanove i tvrditi, da »pleme i bližika u V. z. označuju samo krvnu vezu i ništa drugo« (82 bilj. 42). Isto vrijedi i za tvrdnju da »pridjev općinski u V. z. ne sadržava ništa što bi se odnosilo na općinu kao pravnu ustanovu« (83). Štaviše, pisac protivurječi sebi, kada nešto dalje dopušta, da više općinsko rješava o poslovima »ki bi pristojali općini« (čl. 57) i da općine imaju i »upravnu ulogu« (88) i svoj vlastiti »općinski izvršni aparat« (89: potertao O. M.). Prema tome, izvan svake je sumnje, da su vinodolske općine pravne ustanove i da kao takve mogu potjecati samo izravno iz rodovskog uređenja.

Budući da bi time bila dovedena u pitanje ispravnost osnovne njegove teze, pisac je prisiljen da porekne svaku važnost nekim ustanovama iz rodovskog uređenja, kao što su općine, pleme i bližike, tvrdeći da to nisu »pravne ustanove«, da se ne odnose »na društveno uređenje« i da označuju samo krvnu vezu i ništa drugo. Međutim, takve apodiktične tvrdnje nisu nikakav naučni dokaz; ustanove, na koje se one odnose, postoje, i sada treba objasniti, zašto bi one morale izgubiti svoj pravni i društveni karakter za robovlasničke periode — od rodovskog uređenja do XII. st.

Kraj tolikih ostataka rodovskog uređenja potpuno je opravdano pitanje, kako su se oni mogli održati za vrijeme robovlasničkoga poretka, koji je navodno postojao do XII. st. u Vinodolu kao i u Kliškoj županiji. U takvom su poretku robovi *res* — stvari i nemaju pravo na porodicu ni na rodbinstvo, nemaju pravne ni poslovne sposobnosti kao ni pravne zaštite, što sam pisac priznaje na drugom mjestu.⁸ U takvom bi uređenju morali biti ukinuti i pristavi i rota i progonstvo — koje, pored toga, predstavlja ekonomski gubitak za vlasnika roba — i običajno pravo, u kome neke odredbe, kao solidarna odgovornost za vraždu, »potječu iz vremena rodovskih zajednica« (85).

Kako se nadalje može objasniti, da te iste ustanove rodovskog uređenja, kojih ne bi smjelo biti među robovima, ponovo uskravaju, kada se završava tobožnji robovlasnički period u životu Vinodola? Ili je on u Vinodolu postojao, i u tom slučaju su te ustanove morale nestati. Ili ga uopće nije bilo, jer su slobodne općine u Vinodolu došle u zavisni odnos prema svojim knezovima u normalnom procesu feudalne akumulacije. Iz te dileme nema drugog izlaza, nego da se ustvrdi, kako je to podložništvo — kada je do njega došlo u odnosima između knezova i slobodnih seoskih

⁸ M. Barada - L. Katić - J. Šidak. *Hrvatska poviest*, str. 71.

općina u Vinodolu — bilo »ropstvo« svoje vrste, u kome »robovi« uživaju pravo na porodicu i na rodbinstvo te imaju ograničenu pravnu i poslovnu sposobnost kao i pravnu zaštitu. Drugim riječima, kmetstvo se u Vinodolu razvilo izravno iz rodovskog uređenja. A tako je, vjerojatno, bilo i u drugim krajevima starohrvatske države, koji nisu bili u neposrednom dodiru s dalmatinskim gradovima.

II.

Nedostatak teze prof. Barade o ekonomskim odnosima u Vinodolu ima svoj izvor u činjenici, da on društveno stanje rekonstruira s pomoću analogija i subjektivnih interpretacija, a da se uopće kritički ne osvrće na protivna mišljenja, kao da ih uopće nije bilo. Prema tom shvaćanju naučna istina ne bi izvirala iz sukoba različitih mišljenja i njihove kritičke analize, već na temelju više ili manje subjektivnih zaključaka pojedinih učenjaka.

Nedostatak takva gledišta naročito se zapaža, kada bi bilo potrebno govoriti o osnovnim proizvodno-potrošačkim jedinkama u starohrvatskom društvu. Jer, jedna je od osobina piščeva izlaganja, da uopće ne prikazuje, na koji je način bila organizirana proizvodnja za »hrvatskoga vlasteoskog feudalizma«.

Govoreći o društvenom uređenju Kliške županije, pisac kaže, da je ondje osim vladarskih posjeda »bilo i kućnih i porodičnih zajednica« (26). i u napomeni objašnjava: »Kućnu zajednicu sačinjavaju roditelji s potomcima, a porodičnu širi krug rođaka.« Formalno, dakle, prihvaća Bogišićevu dihotomiju na inokosnu porodicu i zadrugu,⁹ koje se razlikuju samo brojem svojih članova, ali ne ističe njegovu napomenu, da su »ove dvije porodice iste naravi«, jer »načelo društvenosti, kolektivnosti ima istu prirodu, isti karakter u oba oblika porodice«¹⁰ i da narod između njih ne čine onu razliku, koju dopuštaju pravnici.¹¹ Tom je idealističkom formulacijom Bogišić istakao osnovnu činjenicu kolektivnosti, koja karakterizira proizvodno-potrošačke jedinice, kojima je korijen u prvobitnoj zajednici.

U tumačenju prof. Barade nema spomena o tom jedinstvenom karakteru »kućne« i »porodične« zajednice u IX. st., pa bi bilo potrebno istaći tu osobinu, a također i njezino porijeklo. Položaj se komplicira nešto dalje, kada pisac tvrdi, da u XV. st. osim dvaju oblika »kućne« i »porodične« zajednice postoji još jedan treći — »rodovska zajednica« (36). Ako »porodična« zajednica obuhvaća »širi krug rođaka« (26) (potertao O. M.) od »kućne«, koje rođake može obuhvatiti rodovska zajednica, kada se oni već svi — kako se čini — nalaze u »porodičnoj«?

Sada se tek pokazuje propust, koji se sastoji u tome, da se nije objasnilo, što predstavlja svaka od ovih zajednica u njihovu međusobnu odnosu, to više što iz piščeva izlaganja izlazi, da u IX. st. rodovskih zajednica nije ni bilo i da se one ex machina pojavljuju u XV. st., dok sam pisac izriječkom tvrdi, da »kućne« i »porodične« zajednice nastaju »raspadom nekadanjih seoskih rodovskih općina« (92). Na drugim se pak mjestima ističe, da »porodične« zajednice potječu od »kućnih« (41). Na taj način stvara se prava zabuna, jer se ne zna: 1. Koja je razlika između »kućne«, »porodične« i »rodovske« zajednice; 2. da li su »rodovska« zajednica i »seoska rodov-

⁹ *De la forme dite inokosna de la famille rurale chez les Serbes et les Croates*, 1884.

¹⁰ Kao gore, str. 40 i 41.

¹¹ Kao gore, str. 15.

ska općina« jedna te ista pojava: 3. koji je proces postanka svih tih zajednica: i 4. koji su njihovi međusobni odnosi?

Dok se ne da točan odgovor na ta pitanja, ostaje u kreposti mišljenje Račkoga, da su temelj proizvodnje u starohrvatskoj državi bile zadruge. A to su rodbinske zajednice onih rođaka, koji potječu od živog ili nekada živog praoca, o kojemu se sačuvao spomen. Više takvih rodbinskih zajednica povezano je u bratstvu, te sve zajedno eksploatiraju zajednički teritorij — seosku općinu. Ali o tome kao i o procesu postanka plemstva govorit ću opširnije drugom prilikom.

Iz dosada rečenoga slijedi, da se na temelju danas poznatih podataka ne može revidirati dosadašnje gledište, da društveno uređenje u Vinodolu XIII. st. *izravno* potječe od rodovskog uređenja, koje je ondje nekada postojalo. Protivnoj tezi prof. Barade potrebno je mnogo više argumentacije na temelju objektivnog ispitivanja izvora i kritike tuđih mišljenja, da bi je se moglo prihvatiti kao naučno opravdanu.

O. Mandić

ISTORIJA KOTARSKIH USKOKA 1646—1749,
sveska I—II, sabrao i objavio dr. Boško Desnica. Zbornik za istoriju,
jezik i književnost srpskog naroda, Treće odeljenje, SAN XIII, Beograd
1950—1951. (Redigirao Svetozar Brkić, asistent univerziteta.)

Svojim zaista vrijednim 20-godišnjim radom dr. B. Desnica je našu istorisku nauku dopunio dragocjenim prilogom za upoznavanje jednog važnog dijela prošlosti Hrvatske. Rukovođen, vrlo vjerovatno, mišlju da istraži prošlost porodice Mitrovića-Jankovića, kojoj je po tankoj lozi pripadao. Desnica je nastavio rad svog učitelja Luke Jelića na proučavanju prošlosti mletačke Vojne krajine. Obilan materijal prisilio ga je da se vremenski i tematski ograniči na razdoblje od 1645—1749, i to na kotarske uskoke. U tu je svrhu proučio mnoge arhive javne i privatne, i služio se maticama pravoslavnih i katoličkih crkava u sjevernoj Dalmaciji. Mletački arhiv nije mogao lično proučiti, pa mu je taj posao obavio jedan profesor padovanskog univerziteta. To svoje životno djelo predao je Srpskoj akademiji još pred rat. Kad smo se, neposredno poslije konačnog oslobođenja grada, susreli u Zadru, našli smo ga silno zaposlenog. U divljački razorenom gradu skupljao je arhive i biblioteke, spasavao što je ostalo. Onako star, sam je materijal prenosio i sklanjao. Time je učinio veliku uslugu narodnoj vlasti, jer niko nije bio bolji poznavalac arhiva i niko ne bi bio mogao bolje znati gdje se što nalazi.

Prva knjiga obuhvata Kandiski rat i dalji razvoj do 1684. a druga rat Svete lige i dokumente o buni popa Kuridže.

Nedostatak je ovog djela, što se autor suviše teritorijalno ograničio, pa je izbjegavao da saopštava dokumente koji se odnose na druge dijelove Krajine, osobito na njen turski dio. Malo više toga materijala upotpunilo bi i jasnije osvijetlilo samu prošlost kotarskih uskoka. Premda je nastojao da se upozna »sa čitavim stanjem tog naroda, njegovim mentalitetom, životnim nazorima, načinom življenja, odnosima prema Turcima i Veneciji« i da saopšti što više »o psihičkim osobinama morlačkog mentaliteta«, on i sam napominje na kraju predgovora da je izostavio »bezbroy do-

HISTORIJSKI
ZBORNIK

GOD. V.

1952

BROJ 1—2

HISTORIJSKI ZBORNIK ČASOPIS POVIJESNOG DRUŠTVA HRVATSKE

Uređuje Redakcioni odbor: Oleg Mandić, Jakša Ravlić i Jaroslav Šidak (glavni i odgovorni urednik). Rukopisi i časopisi za razmjenu šalju se na adresu: Historijski seminar, Filozofski fakultet, Zagreb, Trg Maršala Tita 14.
Narudžbe za Historijski zbornik prima »Školska knjiga«, Zagreb, Ilica 28.

SADRŽAJ

	Strana
BOGO GRAFENAUER, Prilog kritici izvještaja Konstantina Porfirogeneta o doseljenu Hrvata	1— 56
LJUBO KARAMAN, O potrebi povezivanja rada arheologa, historičara umjetnosti i historičara u proučavanju ranosrednjovjekovnog perioda sjeverne Hrvatske	57— 62
NIKOLA ŽIC, O podrijetlu stanovništva u gradu Izoli u Istri	63— 70
VLADIMIR MOŠIN, Prepiska ruskog samozvanca Ivana Timoške Akundinova s Dubrovnikom g. 1648.	71— 84
PAVEL SUYER, »Posao Milošiansko-Gajanski« pred gradskim magistratom	85—101
JAROSLAV ŠIDAK, Ćiro Truhelka — njegov život i rad	103—110

OCJENE I PRIKAZI

Marijan Horvat, Oporuka priora Petra. (LJ. KARAMAN)	111—117
Rad Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti, knj. 283, 1951. (J. LUČIĆ)	117—121
Ferdo Čulinović, Seljačke bune u Hrvatskoj. (J. ŠIDAK—B. SUČEVIĆ)	121—130
O nekim pitanjima društvenog uređenja Hrvatske u srednjem vijeku. (O. MANDIĆ)	131—138
Boško Desnica, Istorija kotarskih uskoka. (B. SUČEVIĆ)	138—145
Miscellanea I, izdanje Drž. arhiva u Zadru. (J. LUČIĆ)	145—148
Турски документи за македонската историја. (K. BASTAIĆ)	149—152
Р. И. ВИПНЕР, Возникновение христианской литературы. (O. MANDIĆ)	152—158

ČASOPISI

Glasnik Zemaljskog muzeja u Sarajevu, N. S. II-VI. (S. M. TRALJIĆ)	159—165
Istorisko-pravni zbornik II, 3—4. (M. HORVAT)	165—169
Atti e memorie della Società istriana di archeologia e storia patria, N. S. I, 1949. (B. STULLI)	169—176
Historische Zeitschrift, Bd. 171, 172, 1951. (M. GROSS)	176—182

(Nastavak na 3. strani omota)